

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINA SALT-DÁSTÚRLERDI ÚYRETIW

Usenbaeva Gozzal Azamat qızı

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Baslawısh tálim fakulteti 1v-kurs talabası

ANNOTATSIYA

Bul maqalada baslawısh klass oqıwshılarına kishkene waqıtınan baslap xalqımızdıń salt-dástúrlerin, milliy úrp-ádetlerin, bay miyrasın úyretiw haqqında ayılıp ótıledi.

Gilt sózler: salt-dástúrler, milliy úrp-ádetler, milliy qádiriyatlar, bay miyras, dástanlar.

Xalqımızdıń ázelden kiyatırǵan onıń ózligin kórsetetuǵın nársese bul onıń milliy úrp-ádetleri, salt-dástúrleri bolıp tabıladı. Millettıń ózligin joǵaltıwı ushın onıń dástúrleri saqlanıp qalıwı kerek. Qaraqalpaa xalqı uzaq tariyxqa iye. Qaraqalpaq xalqınıń ásirler dawamındaǵı tariyxın súwretleytuǵın áwladtan-áwladqa miyras bolıp kiyatırǵan úrp-ádet, salt dástúrlerdi, milliy mádeniyatımız benen qádiriyatımızdı keleshek áwladımızǵa jetkeriw, búgingi kúnde milliy oynlarımızdı xalqımız hám jaslar arasında en jaydırıw, jaslarımızdıń sanasına sińdiriw, hár birimizdiń muqaddes parızımız esaplanad. Millet ózligin ańlawda, onıń ózline tán milliy qádiriyatı menen dástúrlerin saqlaw hám rawajlandırıwǵa biybaha bolǵan milliy miyraslarımızdı keleshek áwladqa jetkeriwde áhmiyeti oǵada úlken. Búgingi kúnde salt-dástúrlerdi saqlap qalıw úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq xalqı júdá kóp tariyxqa iye. Onıń kóplegen ózine tán qádiriyatları bar. Qaraqalpaq salt-dástúr jırları óziniń ishki mazmunına qarap, tómendegidey túrlerge bólip qarawǵa boladı:

1. Toy jırları: toy baslaw, aytım (kelinshekke násiyat aytım), bet ashar.
2. Muń-sher jırları: joqlaw, sınsıw, hawjar.
3. Besik jırı.
4. Aytımlar: bádik, gúlápsan, yaramazan.

Qaraqalpaq xalqınıń salt dástúr jırları ásirler dawamında saqlanıp kiyatır. Salt-dástúr jırları qosıqlardan ibarat. Bunda iri waqiyalar sóz etilmeydi. Ol arawlı anaw yamasa minaw salt-dástúrdiń shártin orınlaw ushın ayılıadı. Onıń qaysı túri bolmasın óziniń irǵaǵı, naması menen ayılıadı. Salt-dástúr jırları hámme xalıqlarda bar. Biraq olar túrlishe boladı. Bizler endi salt-dástúr jırlarına toqtap ótsek. "Hawjar" - bul túrkiy tilles

xalıqlarda ushirasadi.Xalıq arasında "Yar-yar" yamasa "Háwjar" dep júritiledi. Háwjar uzatılatuğın qızdıń doslari,qurdasları tárepinen aytiladı. Sınsıw bolsa,uzatılatuğın qızdıń jeke ózi tárepinen aytiladı.Burin xalıq dástúrinde qızdı uzatıp alıw,uzatıp beriw,ayttırıp alıw usağan el dástúri qatań saqlanğan.Harbir uzatılıp baratırğan qız muńayıp sınsıp qosıq aytıwi kerek bolğan.Biraq,házirgi kúnde bunday qosıqlar aytilmaydı.Bul bolsa dástúrlerdıń umıtılıp baratırğanınan derek beredi.Sonın ushın balalarga ásirese, baslaw7sh klas oqıwshılarına salt-dástúr jırları haqqında kóp mağliwmat beriwimiz kerek.Olar bul dástúrlerdı este saqlap ham olarğa ámel etse bizlerdıń salt-dástúrlerimiz hesh qashan joǵalıp ketpeydi. Erte zamanlarda awırğan adamlardı ótkir,sıyqırlı sózler aytıw arqalı da keselliklerdi emlewge boladı dep esaplap,"Bádik" hám "Gúlápsan" degen qosıqlardı payda etken."Bádik" hám "Gúlápsan" qosıqların aytatuğın arnawlı atqarıwshıları bolğan.Olar "Bádikshi" hám "Gúlápsanshi" dep atalğan.Badik kóbinese er balalar awırǵanda,al Gúlápsan qızlar awırǵanda aytilatuğın bolğan. Aytımlardıń jáne bir túri yaramazan bolıp tabıladı.Yaramazan musulmanshılıqtıń bir shárti bolğan otız kún orazanıń basında, aqırında balalar tárepinen aytilğan.Olar bir topar bolıp,geyde atlı júrip toparlasıp aytqan.Toy-bul xalqımızdıń eń quwanışlı kúnlerinen biri bolıp tabıladı.Toydıń túrleri kóp.Olar qız uzatıw, kelin túsiriw, jay toy,besik toy.Bulardıń eń úlkeni bala úylentiriw toyı esaplanadı.Bunda tiykarınan kóplegen dástúrler orınlanadı. Házirgi kúnde toylarda "Qutlı bolsın toylarınıız" degen xalıq qosıǵı aytiladı.Salt-dástúr jırları qaysı dáwirde dórese de,sol zaman ruwxın jırlaydı,jámiyetlik ómirdıń anaw yamasa mınaw tárepin bayanlaydı.Milliy úrp-ádetlerimizdi jaslar sanasına síndiriw ushın olardı turmısımızda kóp qollanıwımız kerek.Xalıq óziniń saltına hám dástúrlerine baylanıslı bárhá qosıq dóretip otırğan.Milliy dástúrler xalqımızdıń baylıǵı esaplanadı.Úrp-ádetlersiz millet bolmaydı.Úrp-ádetler,dástúrler bul millettiń baylıǵı.Harbir millettiń ózine tán basqa xalıqlarda bolmaytuğın dástúrleri bar. Ózleriniń milliyligin kórsetetuğın bayramlarda bar.Bulardıń ishine Nawrız bayramı kiredi.Nawrız bayramı bul kópshilik musulmanlar bayramı.Bul bayramda tiykarınan ata-babalarımızdan kiyatırğan dástúrler islenedi.Hámme óz milletiniń milliy kiyimlerin kiyedi. Kóplegeen milliy taǵamlar tayarlanadı.Hár túrli oyınlar oynaladı. Olar:arqan tartıspaq,qol tirespek, gúres siyaqlı oyınlar. Bul haqiyqiy milliy bayram. Aldıńǵı waqıtları toylarda qız uzatıw waqıtında adamlardıń ózleri tarepinen qosıqlar aytilğan.Mısalı:Háwjar qosıǵın keltireyik.

Qoy súyedi balasın,
Qozım-aw, dep háwjar.
Hesh nárseni kórmegen,

Bozım-aw, dep háwjar.
Uzatqanda qız jılar,
Óksip-óksip háwjar.
Qáne meniń qızdağı,
Nazım-aw dep háwjar.
Patsha basım men ózim,
Ilgir edim háwjar,
Jalgız ağam barında,
Bilgir edim háwjar.

Usınday qosıq qatarları qız uzatılatuğın waqtında qız tárepinen aytılatuğın bolđan. Házirgi waqtta bunday qosıqlar ayılmaytuğın bolđan. Bunday salt-dástúr qosıqlarınıń toylarda ayılmay bolđanı bul bizlerdiń milliyligimizdiń joğalıp baratırđanınan derek beredi. Baslawısh klass oqıwshıları jańa mektepke qádem qoyđan balalar bolđanı ushın úrp-ádetlerdi jaqsı bilmeytuğın boladı. Olarđa kishi waqıttan baslap salt-dástúrlerdı úyretip barıw kerek. Házirgi waqtta salt-dástúrler, milliy úrp-ádetler qollanılmay atır. Baslawısh klass oqıwshılarına salt-dástúrlerdıń áhmiyetli ekenligin túsindiriw, olardı umıtıp ketpew kerek ekenligin túsindiriw úlken áhmiyetke iye. Baslawısh klastan baslap-aq balalarđa salt-dástúrlerdı úyretip barsaq olar keleshekte ózleriniń dástúrlerin umıtıpaytuğın hám qádirleytuđın boladı. Aldıńdı dáwirlerde xalqımızdıń kiyimleri, bezeniw buyımları da ózgeshe bolđan. Olar ózine tán ózgesheliklerge iye. Bul milliy kiyim kensheklerdiń eń belgilisi sáwkele esaplanadı. Sáwkele-hayal qızlardıń milliy bas kiyimi. Bul bas kiyim áyyem zamannan beri kiyatırđan bas kiyim. Sáwkele eski waqıtlarda eń qımbat bas kiyimlerden biri bolđan. Sáwkeleden basqa jegde, kók kóylek sıyaqlı kiyimler de bar. Bul xalqımızdıń milliy kiyimleri. Bul kiyimlerdi ayırım túrleri muzeyde saqlanıp kelmekte. Baslawısh klaslarda oqıwshılarđa kiyimlerdi de aytıp olarđa milliy kiyimler xalqımızdıń baylığı ekenligin túsindiriw úlken áhmiyetke iye. Balalarđa milliy úrp-ádetlerdi úyretiwde olarđa dástanlar oqıp beriw arqalı da olardı milliy qádiriyatlardı úyreniwge shaqıradı. Hár bir xalıqtıń ózine tán, onıń milliyligin kórsetetuđın dástúrlerin kórsetetuđın bul dástanlar esaplanadı. Dastanlardıń túrleri kóp. Baslawısh klass oqıwshılarınıń ishinde 1-klaslar dáslepki waqtta oqıp bilmeytuğın boladı. Olarđa oqıp beriw kerek. Dastanlar xalıqlardıń úrp-ádetlerinen kelip shıqqan halda jazıladı. Baslawısh klass oqıwshıları dástanlardı onsha túsınbeytuđın boladı. Dastanlar bul xalıqtıń milliy dástúri esaplanadı. Baslawısh klass oqıwshıları milliy dástúrlerdı jaqsı bilse, keleshekte qádiriyatlarımız asrap abaylawđa olardı jođ etpewge háreket etedi.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. <https://kanews.uz/news/news-57/?setlang=qq>
2. K. Palimbetov, (P. Allashov). Ádebiyat. 6-klass ushın (sabaqlıq-xrestomatiya). Nókis. "Bilim" baspası. 2017-jıl.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/m-deni-y-turmista-mi-lli-y-q-di-ri-yatlardi-ahmiyeti>.